

Βασίλης Α. Φούκας & Ιωάννης Α. Σκούρτης

*Η ελληνική εκπαίδευση στη Βάρνα και ο ρόλος του τοπικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου
(1872)*

Οι πνευματικές σχέσεις Ελλήνων και Βουλγάρων, γενικότερα, και η ελληνική εκπαίδευση στη Βουλγαρία κατά το 19ο και τις αρχές του 20ού αιώνα, ειδικότερα, έχουν μελετηθεί από σύγχρονους ερευνητές/ερευνήτριες και αξιόλογες εργασίες έχουν δημοσιευτεί¹. Ωστόσο, μένουν ακόμα περιθώρια προσθηκών και νέων προσεγγίσεων, ιδιαίτερα, όταν αυτές προέρχονται από αθησαύριστες έως σήμερα πηγές και αρχαιακό υλικό. Η αδημοσίευτη έως σήμερα έκθεση, το περιεχόμενο της οποίας παρουσιάζεται και ερμηνεύεται στη συνέχεια, εμπλουτίζει τα υπάρχοντα δεδομένα με νέα στοιχεία και διασταυρώνει πληροφορίες που δημοσιεύονται στον ημερήσιο τύπο της εποχής.

Η δεκαετία του 1870 είναι μία ιδιαίτερα σημαντική περίοδος για τις ελληνοβουλγαρικές σχέσεις καθώς ξεκινά με την ίδρυση της Βουλγαρικής Εξαρχίας (1870) και κλείνει με την ίδρυση του βουλγαρικού κράτους (1879). Κατά την περίοδο αυτή ο ελληνικός πληθυσμός στη Βουλγαρία συγκεντρώνεται σε συγκεκριμένες επαρχίες, μία από τις οποίες είναι και η επαρχία Βάρνας², η οποία αναπτύσσεται γρήγορα σε πνευματικό κέντρο του Ελληνισμού. Οι Έλληνες της Βάρνας παραμένουν και κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα μια ισχυρότατη, δημογραφικά, εθνική ομάδα καθώς,

---

¹ Βλ. ενδεικτικά κατά χρονολογική σειρά έκδοσης: *Πνευματικές και πολιτιστικές σχέσεις Ελλήνων και Βουλγάρων από τα μέσα του 18ου έως τα μέσα του 19ου αιώνα*, Θεσσαλονίκη 1980, Π. Χαρτοματσίδης, *Αμοιβαίες πνευματικές και πολιτικές σχέσεις Ελλήνων και Βουλγάρων στα τέλη του 18ου – αρχές του 19ου αιώνα*, Θεσσαλονίκη 1986, Χ. Kotzageorgi, «Educational and cultural activities of Greeks in Varna (mid 19th c. – 1906)», *Balkan Studies*, vol. 32, n. 2, 1991, p. 217-233, Ξ. Κοτζαγεώργη, *Η ελληνική εκπαίδευση στη Βουλγαρία (1800-1914)*, Θεσσαλονίκη 1997, Β. Κόντης, Ξ. Κοτζαγεώργη, Γ. Καζαμιάς, *Οι Έλληνες της Βουλγαρίας: ένα ιστορικό τμήμα του περιφερειακού ελληνισμού*, Θεσσαλονίκη 1999, Σ. Ζιώγου-Καραστεργίου (επιμ.), *Ελληνικά βιβλία και μεταφράσεις «θύραθεν παιδείας» στη Βιβλιοθήκη της Μονής Ρίλας. Πνευματικές σχέσεις Ελλήνων και Βουλγάρων κατά το 18ο και 19ο αιώνα*, Θεσσαλονίκη 2006, Σ. Σφέτας & Δ. Ασημακοπούλου, *Ελληνοβουλγαρικές αναταράξεις 1880-1908: ανάμεσα στη ρητορική της διμερούς συνεργασίας και στην πρακτική των εθνικών ανταγωνισμών*, Θεσσαλονίκη 2008, Σ. Σφέτας, *Εισαγωγή στη Βαλκανική Ιστορία*, Θεσσαλονίκη 2009.

² Η Βάρνα, η Μεσήμβρια και η Αγκιάλος αποτελούν το σαντζάκι Σιλιστρίας έως το Φεβρουάριο του 1876. Έκτοτε αποτελούν την επαρχία Βάρνας.

σύμφωνα με βουλγαρικές στατιστικές, ο ελληνικός πληθυσμός ανέρχεται στους 8.309 το 1888 και στους 8.317 το 1900³.

Στην παρούσα εργασία παρουσιάζεται, αναλύεται και ερμηνεύεται, με βάση το ιστορικό-κοινωνικό και εκπαιδευτικό συγκείμενο, η εκπαιδευτική κατάσταση της ελληνικής κοινότητας στην πόλη της Βάρνας στις αρχές της δεκαετίας του 1870, όπως αυτή προκύπτει μέσα από τη μελέτη αδημοσίευτης έκθεσης⁴, η οποία αναφέρεται στα ελληνικά εκπαιδευτικά ιδρύματα της Βάρνας, στους εκπαιδευτικούς που τα στελεχώνουν, στους μαθητές και στις μαθήτριες που φοιτούν σε αυτά καθώς και στο πρόγραμμα μαθημάτων τους. Στην έκθεση αυτή ιδιαίτερη αναφορά γίνεται στα κενά, τα οποία εντοπίζονται στην ελληνική εκπαίδευση της περιοχής καθώς και στον τρόπο κάλυψής τους, γεγονός το οποίο φαίνεται να οδηγεί στην ανάγκη ίδρυσης του εν Βάρνη Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου το 1872.

Από τα μέσα του 19ου αιώνα⁵ και, ιδιαίτερα, κατά την τελευταία τριακονταετία του, η ίδρυση ελληνικών φιλεκπαιδευτικών συλλόγων⁶ παίρνει διαστάσεις «φαινομένου». Το «φαινόμενο» αυτό συνδέεται, κυρίως, με το ρόλο και τη σημασία που αποκτά η εκπαίδευση στη συνείδηση του νεοελληνικού λαού, ελεύθερου ή αλύτρωτου, ως παράγοντας εθνικής αποκατάστασης. Το ρόλο αυτό φαίνεται ότι από νωρίς συνειδητοποιούν ορισμένα άτομα-εμπνευστές των Συλλόγων, όπως ο Ηρ. Βασιάδης και ο Γρ. Γ. Παππαδόπουλος. Ο πρώτος ιδρύει τον *εν Κωνσταντινουπόλει Ελληνικό Φιλολογικό Σύλλογο* (1861) και ο δεύτερος τον *εν Αθήναις Σύλλογο προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων* (1869). Οι δύο αυτοί Σύλλογοι σηματοδοτούν την αρχή μιας νέας περιόδου για την ελληνική εκπαίδευση.

---

³ Βλ. Μ. Κοτζάμπαση, «Βάρνα (νεότεροι χρόνοι)», *Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού, Εύξεινος Πόντος*, 2008, [<http://ehw.gr/l.aspx?id=11123>].

⁴ Η συγκεκριμένη αδημοσίευτη έκθεση με τίτλο: «Έκθεσις των εκπαιδευτικών έργων και αναγκών εις την επαρχίαν Βάρνης» εντοπίστηκε από τον καθηγητή του Α.Π.Θ. Ιωάννη Σκούρτη χάρη στη βοήθεια του βούλγαρου συναδέλφου Ασπαρούχ Βολκόφ.

⁵ Από το 1836 συστήνεται και λειτουργεί στην Αθήνα η *Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία*, η επιτυχημένη πορεία της οποίας, στον τομέα της γυναικείας εκπαίδευσης και της επαγγελματικής κατάρτισης της δασκάλας, αποτελεί «παράδειγμα» για τους φιλεκπαιδευτικούς συλλόγους του φθίνοντος 19ου αιώνα. Βλ. αναλυτικότερα Σ. Ζιώγου-Καραστεργίου, *Η μέση εκπαίδευση των κοριτσιών στην Ελλάδα (1830-1893)*, Αθήνα 1986.

⁶ Βλ. ενδεικτικά Κ. Θ. Μπονίδης, *Οι Ελληνικοί Φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι ως φορείς εθνικής παιδείας και πολιτισμού στη διαφιλονικούμενη Μακεδονία (1869-1914)*, Θεσσαλονίκη 1996, Ελ. Μπελιά, *Σύλλογος προς διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων. Διαδρομή μιας εκατονταετίας 1899-1999*, Αθήνα 1999, σ. 21-22, υποσημείωση 3. Κ. Μαμώνη, *Σύλλογοι Θράκης και Ανατολικής Ρωμυλίας: Ιστορία και δράση*, Θεσσαλονίκη, 1995.

Το 1874 λειτουργούν, σύμφωνα με τον Γεώργιο Χασιώτη, 82 ελληνικοί Φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι, 73 στις επαρχίες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, 2 στις Ηγεμονίες και 7 στην Ελλάδα⁷, ενώ στο πρώτο Συνέδριο των Ελληνικών Συλλόγων που πραγματοποιείται στην Αθήνα το 1879 συμμετέχουν 63 Σύλλογοι: 22 από το ελληνικό κράτος, 37 από τις ελληνικές κοινότητες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και 4 από τις κοινότητες του Ελληνισμού της διασποράς. Μεταξύ των Συλλόγων που συμμετέχουν στο Συνέδριο αυτό είναι και ο εν Βάρνη Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος, την Έκθεση του οποίου παρουσιάζει το μέλος του Συλλόγου Φλώρος Φλώρης, ενώ πρόεδρος του Συλλόγου την περίοδο αυτή είναι ο Ελευθέριος Παστιάς και γραμματέας ο Μιχαήλ Ευσταθιάδης⁸.

Η ίδρυση και λειτουργία Φιλεκπαιδευτικών Συλλόγων ως αποτέλεσμα των ιδιαίτερων συνθηκών που δημιουργούνται μετά τη λήξη του Κριμαϊκού πολέμου στη βαλκανική χερσόνησο, των μεταρρυθμίσεων του Τανζιμάτ στην Οθωμανική Αυτοκρατορία⁹, της εξάπλωσης του κινήματος του πανσλαβισμού και της ίδρυσης της Βουλγαρικής Εξαρχίας, ενισχύει την πολιτιστική και πνευματική άνθηση του Ελληνισμού της βαλκανικής¹⁰.

Η ελληνική εκπαίδευση στη Βάρνα οργανώνεται συστηματικά κατά τη δεκαετία του 1840, με πρωτοβουλία του Μητροπολίτη Ιωσήφ (1830-1849). Το 1840-41 ιδρύεται Ελληνική Σχολή και το 1844-45 Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο, στο οποίο οδηγούν όλοι οι γραμματοδιδάσκαλοι τους μαθητές τους μετά από εντολή της δημογεροντίας. Πρώτος δάσκαλος της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου είναι ο Κωνσταντίνος εξ Ιωαννίνων¹¹.

Τα ελληνικά σχολεία κλείνουν προσωρινά κατά τα χρόνια του Κριμαϊκού πολέμου (1853-1856), αλλά, από τα τέλη της δεκαετίας και εντονότερα κατά τη διάρκεια της επόμενης, η κοινοτική εκπαίδευση αναπτύσσεται ιδιαίτερα. Ιδρύονται, έτσι, δύο ακόμη σχολεία Δημοτικής Εκπαίδευσης: ένα Αρρεναγωγείο (1857) και ένα Κατώτερο

---

⁷ Βλ. Γ. Χασιώτης, «Η παρ' ημίν δημοτική παιδεία από της Αλώσεως Κωνσταντινουπόλεως μέχρι σήμερα», στο: *Ο εν Κωνσταντινουπόλει Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος*, τ. Η', 1874, σ. 117-118.

⁸ Βλ. *Συνέδριον των Ελληνικών Συλλόγων Πρακτικά της πρώτης αυτού συνόδου*, Εν Αθήναις 1879, σ. 221-226.

⁹ Για τις μεταρρυθμιστικές προσπάθειες και τους γενικούς κανονισμούς του Οθωμανικού Συντάγματος την περίοδο 1856-1876 βλ. Σ. Ζιώγου-Καραστεργίου (επιμ.), *Το Οικουμενικό Πατριαρχείο, η Οθωμανική Διοίκηση και η Εκπαίδευση του Γένους. Κείμενα – Πηγές: 1830-1914*, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 71-90.

¹⁰ Βλ. Κ. Θ. Μπονίδης, «Η δραστηριότητα των ελληνικών Φιλεκπαιδευτικών Συλλόγων στη Μακεδονία κατά την περίοδο 1869-1914», στο: Ν. Π. Τερζής & Σ. Ζιώγου (επιμ.), *Η εκπαίδευση στη Μακεδονία κατά την Τουρκοκρατία. Πρώτη προσέγγιση και απογραφή*, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 57-100.

¹¹ Βλ. Ι. Νικολάου, *Η Οδησός (Βάρνα) υπό αρχαιολογικήν και ιστορικήν έποψιν*, Βάρνα 1894, σ. 193-194.

Παρθεναγωγείο (1856)¹². Το 1868 στο Ελληνικό Σχολείο προσαρτάται μία γυμνασιακή τάξη. Το 1871 ιδρύεται το Β΄ Παρθεναγωγείο και το 1873 το Γ΄ Δημοτικό Σχολείο και το Γ΄ Παρθεναγωγείο¹³. Τα περισσότερα σχολεία στεγάζονται σε ιδιόκτητα κτίρια¹⁴.

Στις 20 Αυγούστου 1872 ιδρύεται ο Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Βάρνας με πρώτο πρόεδρο τον δημογέροντα Γιαννάκο Φλώρη (1872-1874). Ο Σύλλογος αποτελεί συνέχεια του Συλλόγου «Ελπίς», ο οποίος είχε ιδρυθεί στη Βάρνα το 1864, μέσα στο γενικότερο πλαίσιο ίδρυσης και λειτουργίας Φιλεκπαιδευτικών Συλλόγων¹⁵.

Στο σημείο αυτό πρέπει να επισημανθεί η παρουσία στην πόλη της Βάρνας κατά την περίοδο αυτή μίας εξέχουσας προσωπικότητας, η οποία διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην πνευματική και εκπαιδευτική κίνηση του Ελληνισμού κατά το τελευταίο τέταρτο του 19ου και την πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα από τις διάφορες επιτελικές θέσεις που κατέχει. Πρόκειται για τον Μητροπολίτη Βάρνας Ιωακείμ (Δημητριάδη) (11.12.1864 έως 9.1.1874), μετέπειτα Μητροπολίτη Θεσσαλονίκης (9.1.1874 έως 4.10.1878) και στη συνέχεια δύο φορές Οικουμενικό Πατριάρχη (4.10.1878 έως 30.3.1884 και 25.5.1901 έως 13.11.1912) με την επωνυμία Ιωακείμ Γ΄ ο Μεγαλοπρεπής¹⁶. Η δεκαετής παρουσία του Μητροπολίτη Ιωακείμ στη Βάρνα πρέπει να ληφθεί υπόψη στην κατανόηση και ερμηνεία της πλούσιας δραστηριότητας της ελληνικής κοινότητας Βάρνας καθώς και στην ίδρυση και δραστηριοποίηση του νέου Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου, δεδομένων των

---

¹² Βλ. Ξ. Κοτζαγεώργη-Ζυμάρη, *Η ελληνική εκπαίδευση στη Βουλγαρία (1800-1914)...*, ό.π., σ. 58.

¹³ Βλ. Χ. Kotzageorgi, «Educational and cultural activities of Greeks in Varna (mid 19th c. – 1906)», *op. cit.*, p. 219-220, και Κ. Ξηραδάκη, *Από τα Αρχεία του Ελεγκτικού Συνεδρίου: Παρθεναγωγεία και δασκάλες του υπόδουλου ελληνισμού*, τόμ. Β΄, Αθήνα 1972-1973, σ. 44-45.

¹⁴ Βλ. Ξ. Κοτζαγεώργη-Ζυμάρη, *Η ελληνική εκπαίδευση στη Βουλγαρία ...*, ό.π., σ. 76.

¹⁵ «...Πλήν αλλ' όμως εκπνέουσα η «Ελπίς» βαθείας εγκατέλιπε τας ρίζας της αρχικής τάσεως και μεγίστας τας ελπίδας, ότι τάχ' αύριον έσται άμεινον· και τω όντι απαύγασμα αληθώς της αρχικής εκείνης τάσεως τυχάνει η προ ετών επτά, τη 20 Αυγούστου 1872 ίδρυσις του και ήδη υφισταμένου Φιλεκπαιδευτικού ημών Συλλόγου...». Βλ. *Συνέδριον των Ελληνικών Συλλόγων...*, ό.π., σ. 221-222.

¹⁶ Βλ. Κύριλλος, Μητροπολίτης Βάρνης και Πρεσλάβας, «Ο Οικουμενικός Πατριάρχης Ιωακείμ ο ΙΙ ως καλός ποιμήν εις την επαρχίαν Βάρνης 11.12.1864 – 09.01.1874», στο: *Επιστημονικό Συμπόσιο Χριστιανική Μακεδονία «Ο από Θεσσαλονίκης Οικουμενικός Πατριάρχης Ιωακείμ Γ΄ ο Μεγαλοπρεπής»*, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 39-48, Ν. Δόβας, «Ο Πατριάρχης Ιωακείμ ο Γ΄ ως Μητροπολίτης Βάρνης στην βουλγαρική ιστοριογραφία», στο: *Επιστημονικό Συμπόσιο Χριστιανική Μακεδονία...*, ό.π., σ. 223-240, Χ. Καρδαράς, *Το Οικουμενικό Πατριαρχείο και ο αλύτρωτος ελληνισμός της Μακεδονίας, Θράκης, Ηπείρου μετά το Συνέδριο του Βερολίνου (1878)*, Αθήνα 1996, Χ. Καρδαράς, *Ιωακείμ Γ΄ - Χαρ. Τρικούπης. Η αντιπαράθεση. Από την ανέκδοτη αλληλογραφία του Οικουμενικού Πατριάρχη (1878-1884)*, Αθήνα 1998.

συγκρίσεων και των συσχετισμών που μπορούν να γίνουν αναφορικά με τη δράση που επιδεικνύει ο ίδιος ως Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης στη συνέχεια¹⁷.

Ο σκοπός του εν Βάρνη Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου είναι διττός: η διάδοση της ελληνικής παιδείας και των φώτων αφενός και η πνευματική ενίσχυση όλων των κοινωνικών τάξεων της περιοχής αφετέρου¹⁸. Προκειμένου να πετύχει τους στόχους του ο Σύλλογος αλληλογραφεί με τον *Σύλλογο προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων*. Η πρώτη επιστολή με την οποία αναγγέλλεται η ίδρυση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Βάρνας στον Πρόεδρο του *Συλλόγου προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων*, Ν. Μαυροκορδάτο, αποστέλλεται με τριμελή αντιπροσωπεία αποτελούμενη από τους Β. Φλώρη, Γ. Ξάνθο και Ι. Ασπριώτη στις 13 Ιανουαρίου 1873 και την υπογράφουν ο Πρόεδρος Γ. Φλώρης και ο Γραμματέας του Συλλόγου Μ. Ευσταθιάδης. Στην επιστολή μεταξύ άλλων υπογραμμίζεται: «...Ποία δε τινα προς το διττόν τούτο έργον φέρομεν εφόδια και οποία κεκτήμεθα κεφάλαια; Μικρά τα πολλά και πενιχρά και δια τούτο προστρέχομεν υμίν, ερίτιμε Κύριε Πρόεδρε, και δι' υμών τω προς διάδοσιν των ελληνικών γραμμάτων Συλλόγω, ού επαξίως προΐστασθε, και παρακαλούμεν θερμώς υμάς τε και το περί υμάς Σεβαστόν Διοικητικόν Συμβούλιον, ίνα αποβλέποντες εις το δια τον ελληνισμόν επίκαιρον ημών έργον το των ημετέρων ασθενών δυνάμεων πολλώ καθυπέρτερους, πράξητε πάν ό,τι αν εν τη υμετέρα πολυπείρω και βαθεία συνέση εγκρίνητε αυτώ συμφορότερον και χορηγήσητε ημίν, οίαν άν νομίσητε τελεσφοροτέραν και ωφελιμοτέραν συνδρομήν και αντίληψιν...»¹⁹. Γίνεται, έτσι, σαφές ότι ο εν Βάρνη Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος παρουσιάζει, από την ίδρυσή του, έντονη δράση, η οποία προκύπτει τόσο από τη μελέτη της πρώτης έκθεσης πεπραγμένων του Συλλόγου (*Λογοδοσία* του πρώτου έτους 1872-1873), όσο και από την έκθεση των πεπραγμένων της πρώτης επταετίας, η οποία παρουσιάζεται στο πρώτο Συνέδριο των Ελληνικών Συλλόγων (1879).

Στην πόλη της Βάρνας, επομένως, λειτουργούν το 1872 ένα Ελληνικό Σχολείο, τρία Δημοτικά Σχολεία και τρία Παρθεναγωγεία. Τα πέντε είναι σχολεία Στοιχειώδους

---

¹⁷ Σ. Ζιώγου-Καραστεργίου, «"Εύτολμος και άοκνος των ημετέρων σχολείων προστάτης": Η παρουσία του Μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Ιωακείμ στην οργάνωση και λειτουργία των σχολείων της ελληνικής κοινότητας (1874-1878)», στο: *Επιστημονικό Συμπόσιο Χριστιανική Μακεδονία, ό.π., σ. 109-117.*

¹⁸ «Άρθρ. 1. Σκοπός του Συλλόγου εστί η εν τη πόλει και τη περιχώρω (Βάρνης) καθ' άπάσας του λαού τας τάξεις διάδοσις της Ελληνικής παιδείας και των φώτων και η ενίσχυσις αυτών». Βλ. «Κανονισμός του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου εν Βάρνη», στο: *Επετηρίς του εν Βάρνη Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου, έτος πρώτον (1872-73)*, κεφ. Α', άρθρ. 1, Εν Κωνσταντινουπόλει 1874, σ. 3.

¹⁹ Αρχείο Συλλόγου προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων, φάκελος Βουλγαρία, Γ5, 1872-1889.

Εκπαίδευσης (τρία Δημοτικά Σχολεία αρρένων και δύο Παρθεναγωγεία) και δύο είναι σχολεία Μέσης Εκπαίδευσης (το Ελληνικό Σχολείο ή Ελληνική Σχολή και το Α΄ Παρθεναγωγείο, το οποίο έχει και ελληνικό τμήμα).

Η Ελληνική Σχολή, που ισοδυναμεί με Ημιγυμνάσιο, βρίσκεται κοντά στο μητροπολιτικό ναό του Αγίου Αθανασίου και το Ανώτερο Παρθεναγωγείο στην οδό Αγίας Μαρίνας. Τα πέντε από τα επτά ελληνικά σχολεία συντηρούνται από τους πόρους της κτηματικής περιουσίας της κοινότητας, όπως θα φανεί και στη συνέχεια, και εποπτεύονται από την πενταμελή σχολική εφορεία. Στην εφορεία των σχολείων για μακρό χρονικό διάστημα συμμετέχει ο ευεργέτης της κοινότητας Βασίλειος Σουλήνης, ο οποίος κατάγεται από τη Μακρυνίτσα του Πηλίου²⁰. Με δαπάνες του ίδιου χτίζεται το Β΄ Δημοτικό Σχολείο αρρένων, το οποίο παίρνει την επωνυμία «Σουλήνειον Σχολείον»²¹.

Αξίζει να σημειωθεί ο ίσος αριθμός Δημοτικών Σχολείων αρρένων με αυτόν των Παρθεναγωγείων, γεγονός που θα μπορούσε να αποδοθεί στο ότι η Βάρνα αποτελεί την περίοδο αυτή σημαντικό διαμετακομιστικό κέντρο εμπορευματικής παραγωγής, που τη φέρνει σε επαφή με σημαντικά κέντρα της Ευρώπης, γεγονός το οποίο δημιουργεί τις προϋποθέσεις για την ανάπτυξη της γυναικείας εκπαίδευσης στην περιοχή.

Η συμβολή του Συλλόγου είναι ιδιαίτερα σημαντική στην ίδρυση και συντήρηση δύο από τα σχολεία αυτά, καθώς από τα επτά Εκπαιδευτήρια τα πέντε, συντηρούνται από την Ελληνική Κοινότητα, το δε τρίτο Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο των αρρένων και το τρίτο Παρθεναγωγείο συστήνονται τον Μάρτιο του 1873 από τον Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο Βάρνας, στην απόκεντρη συνοικία της πόλης- πρόκειται για τη συνοικία «Σουλτανιέ»- και συντηρούνται από αυτόν.

Η πληθώρα των σχολείων, τα οποία ιδρύονται και λειτουργούν στη Βάρνα στις αρχές του 1870 φανερώνει: α) τη δημογραφική δυναμική της πόλης και της ευρύτερης περιοχής, καθώς και, β) το ρόλο της στη γενικότερη εκπαιδευτική κίνηση των ελληνικών κοινοτήτων της Βόρειας Θράκης και της Μαύρης Θάλασσας. Θα πρέπει, επίσης, να

---

²⁰ Στις 12 Μαρτίου 1873 ο πρόεδρος του Συλλόγου προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων Ν. Μαυροκορδάτος στέλνει την εξής επιστολή προς τον υποπρόξενο της Ελλάδας στη Βάρνα: «*Περιήλθον εις γνώσιν ημών ότι ο αυτόθι φιλογενής κ. Βασίλ. Γ. Σελήνης εκ Βόλου, εκληροδότησεν ή εδωρήσατο εις τον ημέτερον Σύλλογον λίρας Τουρ. 200. Παρακαλούμεν λοιπόν ν' ανακοινώσητε ημίν όσον ένεστι ακριβείς και λεπτομερείς ειδήσεις περί της δωρεάς ταύτης και των κατ' αυτών...*». Αρχείο Συλλόγου προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων, φάκελος Βουλγαρία, Γ5, 1872-1889.

²¹ Βλ. Ι. Νικολάου, *Η Οδησός (Βάρνα)...*, ό.π., σ. 195, 208 και Μ. Μαραβελάκης & Απ. Βακαλόπουλος, *Αι προσφυγικά εγκαταστάσεις εν τη περιοχή Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 1955, σ. 23-24.

σημειωθεί ότι τα σχολεία αυτά λειτουργούν πριν ακόμα ιδρυθούν τα Ζαρίφεια Διδασκαλεία Φιλιππουπόλεως (έτος ίδρυσης το 1874), τα οποία παρέχουν επαγγελματική κατάρτιση και εξασφαλίζουν δασκάλους και δασκάλες για τα σχολεία των ελληνικών κοινοτήτων.

Στις αρχές του 1870 στη Βάρνα υπηρετούν συνολικά δέκα εκπαιδευτικοί και δύο βοηθοί.

Πίνακας Ι²²

Σχολεία ελληνικής κοινότητας	Αριθμός εκπαιδευτικών
Ελληνική Σχολή	3 δάσκαλοι
1ο Δημοτικό Σχολείο	2 δάσκαλοι
2ο Δημοτικό Σχολείο	1 δάσκαλος
3ο Δημοτικό Σχολείο	1 δάσκαλος
1ο Παρθεναγωγείο	1 δασκάλα και 2 βοηθοί
2ο Παρθεναγωγείο	1 δασκάλα
3ο Παρθεναγωγείο	1 δασκάλα
Σύνολο	7 δάσκαλοι και 3 δασκάλες και 2 βοηθοί

Ο Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Βάρνας αναλαμβάνει τη μισθοδοσία των εκπαιδευτικών του Γ' Δημοτικού Σχολείου αρρένων και του Γ' Παρθεναγωγείου, ποσό το οποίο ανέρχεται στα 3.700 γρόσια ετησίως. Σε ό,τι αφορά στο Α' Παρθεναγωγείο διδάσκουν ένας δάσκαλος από το Ελληνικό Σχολείο, μία δασκάλα, η οποία έχει και τη διεύθυνση του Σχολείου, και δύο κατώτεροι βοηθοί. Περισσότερες πληροφορίες αναφορικά με τα ονόματα των δασκάλων και των διδασκαλισσών, που διδάσκουν στη Βάρνα την περίοδο αυτή δεν υπάρχουν. Είναι ένα κενό που η μελλοντική έρευνα καλείται να καλύψει. Σύμφωνα με σχετική διερεύνηση, καμία αναφορά δε γίνεται, κατά τα χρόνια αυτά, στην *Επετηρίδα του εν Κωνσταντινουπόλει Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου*, αν και κατά διαστήματα γίνονται αναφορές σε εκπαιδευτικούς, οι οποίοι υπηρετούν σε άλλα σχολεία της Βόρειας Θράκης και του Εύξεινου Πόντου. Η Κ. Ξηραδάκη στο δίτομο έργο της *Παρθεναγωγεία και δασκάλες του υπόδουλου ελληνισμού*, παρουσιάζοντας το Παρθεναγωγείο Βάρνας, αναφέρει ονόματα διδασκαλισσών²³ που υπηρετούν σε αυτό μετά το 1887. Σε σχετική έρευνα στο Αρχείο του Συλλόγου προς διάδοσιν των Ελληνικών

²² Τα στοιχεία του Πίνακα Ι προέρχονται από την προαναφερθείσα έκθεση.

²³ Λεμονιά Γιακομοπούλου, διευθύντρια από το 1887-1903. Βενετία Κουτσοπούλου (διδάσκει 1888-1902), Ανδρομάχη Ορθοδόξου από τη Βάρνα (διδάσκει 1896-1906). Παγώνη Ασπριώτου, τελειόφοιτος Αρσακείου, διδάσκει στη Βάρνα και στο Ιωακείμιο Παρθεναγωγείο Κωνσταντινουπόλεως. Βλ. Κ. Ξηραδάκη, *Από τα Αρχεία του Ελεγκτικού Συνεδρίου...*, ό.π., σ. 45.

Γραμμάτων εντοπίζεται έγγραφο της Εφορείας των Ελληνικών Σχολείων Βάρνας με ημερομηνία 14 Αυγούστου 1874, στην οποία εκφράζονται ευχαριστίες προς τον Σύλλογο για την αποστολή των διδασκαλισσών Ελισάβετ Νικολοπούλου και Σοφίας Γκίκα²⁴.

Αναφορικά με το μαθητικό δυναμικό των σχολείων αυτών, θα πρέπει να επισημανθεί ότι στα σχολεία της ελληνικής κοινότητας Βάρνας κατά το 1872 φοιτούν συνολικά 887 μαθητές και μαθήτριες. Ειδικότερα, φοιτούν 505 αγόρια και 382 κορίτσια.

Πίνακας II²⁵

Σχολεία ελληνικής κοινότητας	Αριθμός μαθητών/τριών
Ελληνική Σχολή	70 μαθητές
1ο Δημοτικό Σχολείο	250 μαθητές
2ο Δημοτικό Σχολείο	120 μαθητές
3ο Δημοτικό Σχολείο	65 μαθητές
1ο Παρθεναγωγείο	232 μαθήτριες
2ο Παρθεναγωγείο	120 μαθήτριες
3ο Παρθεναγωγείο	30 μαθήτριες
Σύνολο	887 μαθητές και μαθήτριες

Με βάση τα παραπάνω δεδομένα:

α. Θα πρέπει να σημειωθεί ο μικρός, σχετικά, αριθμός μαθητών, οι οποίοι συνεχίζουν τις σπουδές τους στη Μέση Εκπαίδευση στο τοπικό σχολείο. Ενώ στα Δημοτικά Σχολεία αρρένων φοιτούν, συνολικά, 435 μαθητές το 1872 μόλις 70 μαθητές φοιτούν στο Ελληνικό Σχολείο της Βάρνας. Το φαινόμενο αυτό αποδίδεται από τον συντάκτη της παρούσας έκθεσης στο γεγονός ότι πολλοί από τους μαθητές στέλνονται για περαιτέρω σπουδές στην Κωνσταντινούπολη ή στην Αθήνα.

β. Παρέχονται πληροφορίες, επίσης, αναφορικά με τα δημογραφικά χαρακτηριστικά της πόλης και την κοινωνικο-οικονομική προέλευση της μαθητιώσας νεολαίας. Στην έκθεση αναφέρεται ότι οι ομογενείς της Βάρνας ανέρχονται σε 8.000, η μαθητιώσα νεολαία σε αναλογία 11 περίπου προς 100, χωρίς να υπολογίζονται οι φοιτώντες σε ιδιωτικά σχολεία μαθητές, που ανέρχονται σε πενήντα. Στα κατώτατα εκπαιδευτήρια όλοι σχεδόν οι μαθητές είναι άποροι. Οι ευπορότεροι φοιτούν σε ιδιωτικά σχολεία. Στα

²⁴ «Ευγνωμονούμεν υμίν από καρδίας ότι εσπεύσατε ανακοινώσαι ημίν τα κατά τας διδασκάλους κυρίας Ελισάβετ Νικολοπούλου και Σοφίαν Γκίκα, ών αμφοτέρων τα προσόντα ικανά αληθώς προς επιτυχή διδακτικών καθηκόντων εκπλήρωσιν υπάρχουσιν. Ευγνωμονούμεν υμίν ωσαύτως ότι και πάσαν αυθόρμητον φροντίδα περί ευρέσεως άλλης ημίν καταλληλοτέρας αναλαμβάνετε...». Βλ. Αρχείο Συλλόγου προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων, φάκελος Βουλγαρία, Γ5, 1872-1889. Για τη Σ. Γκίκα βλ. επίσης Σ. Ζιώγου-Καραστεργίου, «"Βαλκάνιος πραματευτής της γνώσης": Οδοιπορικά εκπαιδευτικών κατά τον τελευταίο αιώνα της οθωμανικής κυριαρχίας, δείγμα του "οργάντος ελληνισμού" στο βαλκανικό χώρο», στο: Σ. Ζιώγου-Καραστεργίου, *Θεσσαλονίκης Εκπαιδευτικά, 19ος & 20ός αιώνας*, Θεσσαλονίκη 2006, σ. 211-232.

²⁵ Τα στοιχεία του Πίνακα II προέρχονται από την προαναφερθείσα έκθεση.

δευτεροβάθμια σχολεία οι εύποροι σε σχέση με τους απόρους είναι 20 προς 100, ενώ η αναλογία στα ανώτερα σχολεία 40 προς 100. Πολλοί από τους εύπορους μεταβαίνουν για τελειοποίηση των σπουδών τους στην Κωνσταντινούπολη και στην Αθήνα. Στα εκπαιδευτήρια της Βάρνας φοιτούν, ως επί το πλείστον, οι άποροι που υποστηρίζονται από την Εφορεία και τον Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο, οι οποίοι τους χορηγούν βιβλία²⁶ και άλλα απαραίτητα για τη διδασκαλία.

Αναφορικά με τη στοιχειώδη εκπαίδευση, συνολικά, των αγοριών και των κοριτσιών στη Βάρνα συμπεραίνεται ότι:

α. Κατά το 1872, λειτουργούν στη Βάρνα τρία Δημοτικά Σχολεία, τα δύο από τα οποία διαθέτουν συνδιδασκτικό²⁷ και αλληλοδιδασκτικό²⁸ τμήμα, ενώ στο τρίτο, αυτό το οποίο ιδρύει και συντηρεί ο Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος, λειτουργεί μόνον αλληλοδιδασκτικό τμήμα. Η λειτουργία συνδιδασκτικών σχολείων παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς θα πρέπει να υπογραμμισθεί στο σημείο αυτό ότι:

1. Με τον «Κανονισμό των Αλληλοδιδασκτικών και Ελληνικών Σχολείων» του 1846 το Οικουμενικό Πατριαρχείο διαμορφώνει τη φυσιογνωμία της Στοιχειώδους Εκπαίδευσης, έχοντας ως βάση την αλληλοδιδασκτική μέθοδο²⁹.

2. Από τη μελέτη των Πρακτικών της Πατριαρχικής Κεντρικής Εκπαιδευτικής Επιτροπής (στο εξής Π.Κ.Ε.Ε.) προκύπτει ότι το διάστημα Ιουλίου-Οκτωβρίου 1873 22 κοινότητες χρησιμοποιούν στη Δημοτική τους βαθμίδα την αλληλοδιδασκτική μέθοδο, 2 εφαρμόζουν τη συνδιδασκτική μέθοδο και παρουσιάζονται και φαινόμενα ανάμιξης των

---

²⁶ Ο εν Βάρνη Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος ζητά από το Σύλλογο προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων, ο οποίος και του αποστέλλει, διδασκτικά βιβλία για τους άπορους μαθητές, όπως προκύπτει από την αλληλογραφία των δύο Συλλόγων. Βλ. ενδεικτικά, επιστολή 25 Νοεμβρίου 1873: «...Εις την ευάρεστον ταύτην εκπαιδευτικήν κίνησιν ου μικρόν συνεβάλοντό τε και συμβάλλονται τα υπό του Υμετέρου Συλλόγου σταλέντα ημίν βιβλία, απόροις τε μαθηταίς και τοις αριστεύσασι δωρούμενα, αλλά και πολλαίς των περί ημάς ομογενών Κοινοτήτων προς τον αυτόν σκοπόν χορηγούμενα. Και δια ταύτα τολμώμεν να παρακαλέσωμεν υμάς, Κύριε Πρόεδρε, ίνα ευαρεστούμενοι ποιήσητε ημίν και δευτέραν ομοίων βιβλίων διδασκτικών αποστολήν...». Βλ. Αρχείο Συλλόγου προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων, φάκελος Βουλγαρία, Γ5, 1872-1889.

²⁷ Στο συνδιδασκτικό τμήμα ακολουθείται η συνδιδασκτική μέθοδος διδασκαλίας. Ένας δάσκαλος διδάσκει μία ολόκληρη τάξη.

²⁸ Στο αλληλοδιδασκτικό τμήμα εφαρμόζεται η αλληλοδιδασκτική μέθοδος διδασκαλίας, σύμφωνα με την οποία ένας δάσκαλος με τη βοήθεια των ικανότερων μαθητών μεταδίδουν στοιχειώδεις γνώσεις, κυρίως ανάγνωσης, γραφής και αριθμητικής.

²⁹ Βλ. Σ. Ζιγώγου-Καραστεργίου (επιμ.), *Το Οικουμενικό Πατριαρχείο...*, ό.π., σ. 429-441.

δύο μεθόδων, όπως για παράδειγμα στην επαρχία Βάρνας³⁰. Γίνεται σαφές, επομένως, ότι αν και η επίσημη θέση της Π.Κ.Ε.Ε. περικλείεται στην πρόταση «*μέθοδος προτιμητέα η συνδιδασκτική*», ωστόσο στην εκπαιδευτική πράξη η αλληλοδιδασκτική μέθοδος εξακολουθεί να υφίσταται, ιδιαίτερα μάλιστα σε περιοχές όπου δεν υπάρχει οικονομική δυνατότητα άμεσης αντικατάστασής της.

3. Η αλληλοδιδασκτική μέθοδος καταργείται επίσημα στο ελληνικό κράτος με το Διάταγμα της 3ης Σεπτεμβρίου 1880³¹, γεγονός το οποίο φανερώνει ότι στα σχολεία του εξωκρατικού Ελληνισμού υιοθετείται πολύ νωρίτερα η συνδιδασκτική ως μέθοδος διδασκαλίας. Το «παράδειγμα» των σχολείων της Βάρνας επιβεβαιώνει τη διαπίστωση αυτή.

β. Το να επισημανθεί η θεωρητική μονομέρεια των προγραμμάτων σπουδών είναι ίσως περιττό. Η διδασκαλία του μαθήματος των Ελληνικών αποτελεί το κυριότερο μέσο για την επίτευξη ενός από τους κυριότερους στόχους της Δημοτικής Εκπαίδευσης, της εκμάθησης δηλαδή της μητρικής γλώσσας και της ενδυνάμωσης της εθνικής συνείδησης.

γ. Από το Β΄ Δημοτικό Σχολείο αρρένων απουσιάζει η διδασκαλία του μαθήματος της Γεωγραφίας και της Γυμναστικής, μαθήματα τα οποία διδάσκονται στο Α΄ Δημοτικό Σχολείο, το οποίο φαίνεται ότι είναι και το αρτιότερα οργανωμένο.

δ. Το Β΄ Παρθεναγωγείο αποτελείται από αλληλοδιδασκτικό τμήμα με τέσσερις ανώτερες τάξεις, στις οποίες διδάσκονται Ανάγνωση, Καλλιγραφία, Γραμματική, Γεωγραφία, Αριθμητική, Ιερά Κατήχηση, Ιερά Ιστορία και Γραφή καθ' υπαγόρευση και από κατώτερες τάξεις, στις οποίες διδάσκονται τα μαθήματα με βάση την αλληλοδιδασκτική μέθοδο.

ε. Για το Γ΄ Παρθεναγωγείο, οι πληροφορίες που αντλούμε από την παρούσα έκθεση αναφορικά με το πρόγραμμα μαθημάτων είναι περιορισμένες. Σε αυτή αναφέρεται ότι οι μαθήτριες διδάσκονται αποκλειστικά ανάγνωση και γραφή.

στ. Σε όλες τις τάξεις των τριών Παρθεναγωγείων υπάρχουν καθορισμένες ώρες για τη διδασκαλία εργοχείρων.

---

³⁰ Βλ. Γ. Μπέτσας, *Θεσμικές και λειτουργικές όψεις της εκπαίδευσης των ελληνορθοδόξων κοινοτήτων της οθωμανικής επικράτειας: Από την έναρξη των μεταρρυθμίσεων του Τανζιμάτ έως την επανάσταση των Νεοτούρκων*, Θεσσαλονίκη 2005, σ. 228-229.

³¹ Βλ. Αλ. Δημαράς, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε. Τεκμήρια Ιστορίας*, τόμ. Α΄, Αθήνα 1999, τεκμήριο 72, σ. 244.

Τη Μέση Εκπαίδευση στην ελληνική κοινότητα της Βάρνας απαρτίζουν η Ελληνική Σχολή και το Α΄ Παρθεναγωγείο. Τα μαθήματα που διδάσκονται στην 4τάξια Ελληνική Σχολή³² Βάρνας παρουσιάζονται στον πίνακα που ακολουθεί:

Πίνακας ΙΙΙ³³

Πρώτη Τάξη	Δευτέρα Τάξη	Τρίτη Τάξη	Τετάρτη Τάξη ³⁴
Ελληνικά (έργα του Ιεροκλέους και Αισώπειοι Μύθοι) Γραμματική και Ορθογραφία συνδυασμένη με Τεχνολογία, Πρακτική Αριθμητική, Πολιτική Γεωγραφία.	Ελληνικά (Χρυσόστομος, Λουκιανός) Γραμματική και ορθογραφικό συνδυασμένο με Τεχνολογία, Ελληνική Ιστορία (τις αρχές), Πρακτική Αριθμητική, Πολιτική Γεωγραφία, Ιερά Ιστορία, Ελληνική Μυθολογία και Αρχαιολογία.	Ελληνικά (Ισοκράτης, Πλούταρχος) Συντακτικό, Ορθογραφικά γυμνάσματα με Τεχνολογία, Ιστορία, Γεωμετρία, Φυσική Γεωγραφία, Ιερά Ιστορία.	Ελληνικά (Δημοσθένης Αισχίνης), Ανάγνωση Ελληνικών (Μέγας Βασίλειος) Συντακτικό, Θεματογραφία, Θεωρητική Αριθμητική, μαθηματική Γεωγραφία, Ελληνική Ιστορία, Γυμνάσματα στην καθομιλούμενη, Φυσική Πειραματική, Κατήχηση.

α. Παρατηρείται ότι η Ελληνική Σχολή ή το Ημιγυμνάσιο Βάρνας ακολουθεί το πρόγραμμα των Ελληνικών Σχολείων που καθιερώνει η Π.Κ.Ε.Ε. το 1846, με ορισμένες μικρές διαφοροποιήσεις, γεγονός το οποίο επιτρέπει στους αποφοίτους της να συνεχίσουν τις σπουδές στα Γυμνάσια του ελληνικού κράτους ή της Κωνσταντινούπολης. Αξιοσημείωτο, μάλιστα, είναι το γεγονός ότι 42 φοιτητές του Πανεπιστημίου Αθηνών από το 1837 έως το 1890 δηλώνουν ως τόπο καταγωγής τους τη Βάρνα³⁵.

β. Στην παρούσα έκθεση αναφορικά με το πρόγραμμα μαθημάτων της Ελληνικής Σχολής Βάρνας σημειώνεται, με τη μορφή σχολίου ότι παρατηρείται σημαντική έλλειψη δύο μαθημάτων, της Τουρκικής και της Γαλλικής Γλώσσας. Η Τουρκική, την περίοδο αυτή, διδάσκεται με χαμηλή έως μέτρια αμοιβή από κάποιον ντόπιο δάσκαλο, η δε Γαλλική, διδάσκεται δωρεάν από διάφορους «φιλόμους υπαλλήλους». Η έλλειψη των συγκεκριμένων ειδικοτήτων παρουσιάζεται μετά την αποχώρηση των δύο δασκάλων από το Σχολείο και την αδυναμία της σχολικής Εφορείας να αναλάβει τα έξοδα της μετάκλησης ειδικών δασκάλων από την Κωνσταντινούπολη.

³² Με βάση τον Κανονισμό του 1846 της Π.Κ.Ε.Ε. οι Ελληνικές Σχολές είναι τουλάχιστον 4τάξιες. Βλ. Σ. Ζιώγου-Καραστεργίου, *Το Οικουμενικό Πατριαρχείο...*, ό.π., σ. 435.

³³ Τα στοιχεία του Πίνακα ΙΙΙ προέρχονται από την προαναφερθείσα έκθεση.

³⁴ Ο συντάκτης της πηγής αρχίζει την παρουσίαση των τάξεων από την Ανώτερη τάξη (την Δ΄) ακολουθώντας το γαλλικό σύστημα. Κάτι ανάλογο γίνεται και σε άλλα σχολεία της εποχής, όπως τα Ζαρίφεια Διδασκαλεία Φιλιππουπόλεως.

³⁵ Βλ. Κ. Λάππας, *Πανεπιστήμιο και φοιτητές στην Ελλάδα κατά τον 19ο αιώνα*, Αθήνα 2004, σ. 337.

γ. Ως προς την ιεράρχηση των μαθημάτων στα προγράμματα σπουδών επισημαίνεται ότι πρώτα αναφέρεται το μάθημα των «Ελληνικών», δηλαδή των Αρχαίων Ελληνικών, και στο τέλος το μάθημα των Ιερών και της Κατήχησης. Την ίδια χρονική περίοδο (1870-1883) στην ιεράρχηση των μαθημάτων του Ελληνικού Σχολείου στο ελληνικό κράτος τα Θρησκευτικά κατέχουν την τέταρτη θέση, ενώ στην πρώτη θέση αναφέρονται τα Αρχαία Ελληνικά³⁶.

δ. Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα, τέλος, είναι η διδασκαλία της «καθομιλουμένης» στην τετάρτη τάξη της Ελληνικής Σχολής.

Αναφορικά με την εκπαίδευση των θηλέων επισημαίνεται ότι το Α΄ Παρθεναγωγείο Βάρνας είναι το αρτιότερα οργανωμένο, όπως φαίνεται από το Πρόγραμμα μαθημάτων που παρουσιάζεται στον Πίνακα που ακολουθεί (Πίνακας IV). Το Παρθεναγωγείο αυτό διαθέτει το 1872 τρία τμήματα, αλληλοδιδασκτικό, συνδιδασκτικό και ελληνικό. Το γεγονός αυτό ανάγει το σχολείο σε Ανώτερο Παρθεναγωγείο, δηλαδή σε εκπαιδευτικό ίδρυμα Μέσης Εκπαίδευσης, η αποφοίτηση από το οποίο δίνει το δικαίωμα άσκησης του επαγγέλματος της δασκάλας. Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται στην παρούσα έκθεση στο διδασκτικό προσωπικό του σχολείου αυτού. Σε αυτό διδάσκουν ένας δάσκαλος από την Ελληνική Σχολή των Αρρένων, μία δασκάλα που είναι και η διευθύντρια του σχολείου και δύο κατώτεροι βοηθοί.

Πίνακας IV³⁷

Ελληνικό Τμήμα			Συνδιδασκτικό Τμήμα	Αλληλοδιδασκτικό Τμήμα
Α΄ τάξη	Β΄ τάξη	Γ΄ τάξη		
Ελληνικά (Σύντομες φράσεις και γνωμικά) με Τεχνολογία, ορθογραφικό με τεχνολογία, Γραμματική το τυπικό, Αριθμητική, Ιερά Ιστορία, Γεωγραφία ανάγνωση με ανάπτυξη	Ελληνικά (Λουκιανός) με Τεχνολογία και γραφικά γυμνάσματα σε Ελληνικό Κείμενο, Γραμματική τα ανώμαλα ρήματα και ορθογραφικό, Πολιτική Γεωγραφία, Αριθμητική, Ιερά Ιστορία	Ελληνικά (Πλούταρχος) με Τεχνολογία και Γραφικά πάνω σε ελληνικό κείμενο γυμνασμάτων, Γραμματική το ετυμολογικόν μαζί με το ορθογραφικό, Ιερά Κατήχηση, Ελληνική Ιστορία, Γεωγραφία, Φυσική, Φυσική Πειραματική	Ανάγνωση με ανάπτυξη ιδεών, Ιερά Ιστορία, Ιερά Κατήχηση, Αριθμητική, Γραφή, Καλλιγραφία.	Ανάγνωση, Γραφή, Αριθμητική κατά τα νενομισμένα της Αλληλοδιδασκτικής μεθόδου

³⁶ Βλ. Δ. Αντωνίου, *Τα Προγράμματα της Μέσης Εκπαίδευσης (1833-1929)*, τόμ. Γ΄, Αθήνα 1989, σ. 25-27.

³⁷ Τα στοιχεία του Πίνακα IV προέρχονται από την προαναφερθείσα έκθεση.

Σημαντικές πληροφορίες αντλούμε, τέλος, από την παρούσα έκθεση αναφορικά με τους πόρους και τις δαπάνες της ελληνικής κοινότητας της Βάρνας³⁸, κατά την περίοδο που εξετάζουμε. Οι δαπάνες για τη λειτουργία των σχολείων της Βάρνας καλύπτονται από τις παρακάτω πηγές:

Α. Ευεργέτες και δωρητές: Στην κατηγορία αυτή συμπεριλαμβάνονται:

α. Έσοδα που προέρχονται από ενοίκια κτημάτων και τα οποία, όπως προκύπτει, αποτελούν τη βασική πηγή εσόδων της ελληνικής κοινότητας Βάρνας το 1872 (43.200 γρόσια). Η κτηματική περιουσία της ελληνικής κοινότητας ήταν ικανή να συντηρήσει, σε μεγάλο βαθμό, τα σχολεία της πόλης.

β. Οι τόκοι από το κληροδότημα του Παρασκευά Νικολάου³⁹. Ο Παρασκευάς Νικολάου είναι ένας από τους ευεργέτες της ελληνικής κοινότητας Βάρνας, ελληνικής καταγωγής, ο οποίος αφήνει στη διαθήκη του 25.000 αργυρά ρούβλια για να χτιστεί νοσοκομείο στη Βάρνα και 80.000 ρούβλια προκειμένου να συντηρείται το κοινωφελές ίδρυμα από τους τόκους. Σύμφωνα με τη διαθήκη, τη διεύθυνση του νοσοκομείου αναλαμβάνει εφορεία εκλεγμένη από τα μέλη της κοινότητας με πρόεδρο τον Έλληνα μητροπολίτη. Ο ίδιος, επίσης, κληροδοτεί 50.000 αργυρά ρούβλια για την ανέγερση της εκκλησίας του Αγίου Νικολάου στη Βάρνα⁴⁰. Για τη συντήρηση των σχολείων η ελληνική κοινότητα από τους τόκους του κληροδοτήματος έχει στη διάθεσή της το 1872 6.000 γρόσια. Το 1858 ο Π. Νικολάου κληροδοτεί στο Πανεπιστήμιο Αθηνών 10.000 αργυρά ρούβλια προκειμένου από τους τόκους των χρημάτων αυτών να σπουδάζουν κάθε χρόνο δύο άποροι φοιτητές, κατά προτίμηση συμπατριώτες του, με σκοπό να γίνουν αργότερα «διδάσκαλοι της φιλολογίας» ή ιεροκήρυκες⁴¹.

---

³⁸ Οι πληροφορίες αναφορικά με τους πόρους και τις δαπάνες της ελληνικής κοινότητας Βάρνας και του Φιλεκπαιδευτικού της Συλλόγου προέρχονται από την προαναφερθείσα έκθεση και κατηγοριοποιούνται στο πλαίσιο αυτής της εργασίας προκειμένου να παρουσιαστούν με συστηματικό τρόπο.

³⁹ Τη διαθήκη του Π. Νικολάου βλ. Κ. Π. Ζαβιτσάνος, *Αρχαία Εθνικών Ευεργετών*, Αθήναι 1929-30, σ. 51-61.

⁴⁰ Βλ. Ι. Νικολάου, *Η Οδησός (Βάρνα)...*, ό.π., σ. 205, και Μ. Μαραβελάκης & Απ. Βακαλόπουλος, *Αι προσφυγικαί εγκαταστάσεις...*, ό.π., σ. 25.

⁴¹ Βλ. Κ. Λάππας, *Πανεπιστήμιο και φοιτητές...*, ό.π., σ. 242 και Κ. Π. Ζαβιτσάνος, «Διαθήκη Παρασκευά Νικολάου Βάρναλη», ό.π., σ. 55. Ενδεικτικά, αναφέρεται ότι κατά το ακαδημαϊκό έτος 1916-17 η υποτροφία δίνεται στον φοιτητή της Θεολογικής Σχολής Γ. Νικολόπουλο και της Φιλοσοφικής Σχολής Χρ. Καρούζο και το 1921-22 στον Όθ. Ταμπουρατζή, φοιτητή της Θεολογικής Σχολής. Βλ. Πρυτανεία Θεόδωρου Γ. Σκούφου, Εθνικών & Καποδιστριακών Πανεπιστημίων, *Επετηρίς Πανεπιστημιακού έτους 1916-1917*, Εν Αθήναις 1917, σ. 58 και Πρυτανεία Κωνσταντίνου Η. Πολυγένης, Εθνικών & Καποδιστριακών Πανεπιστημίων, *Επετηρίς Πανεπιστημιακού έτους 1921-1922*, Αθήναι 1921, σ. 40.

γ. Ειδικές εισφορές: Εκούσιοι φόροι επί εμπορευμάτων (5.000 γρόσια).

Β. Εκκλησία: Ανώτατος άρχοντας της ελληνικής κοινότητας την περίοδο αυτή είναι ο εκάστοτε Μητροπολίτης. Αυτός οφείλει να δίνει ιδιαίτερη προσοχή στην εκλογή της σχολικής εφορείας, στην αξιολόγηση των δασκάλων/διδασκαλισσών, στη μελέτη και επικύρωση των προγραμμάτων σπουδών. Για το λόγο αυτό υπογραμμίζεται ιδιαίτερα η παρουσία του Μητροπολίτη Ιωακείμ στη Βάρνα, ενός ανθρώπου ιδιαίτερα προικισμένου και χαρισματικού, ο οποίος δίνει βαρύτητα στην ανάπτυξη της παιδείας και ο οποίος υποστηρίζει την άποψη ότι η εκκλησία πρέπει να δίνει πρώτη το «καλό παράδειγμα» προς την κατεύθυνση αυτή. Από την παρούσα έκθεση γίνεται σαφές ότι η εκκλησία ενισχύει σημαντικά τα σχολεία της ελληνικής κοινότητας με το ποσό των 24.900 γροσίων το 1872. Το ποσό αυτό συγκεντρώνεται από την παραχώρηση μέρους των εσόδων των εκκλησιών (18.000 γρόσια), του νεκροταφείου (3.200 γρόσια) και του βαπτιστηρίου (700 γρόσια) Βάρνας, αλλά και από τον δίσκο που περιέρχεται στη γιορτή των Τριών Ιεραρχών υπέρ των σχολείων (3.000 γρόσια).

Γ. Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος: Στην ανάπτυξη της παιδείας στη Βάρνα σημαντικό ρόλο έχει και ο Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος, ο οποίος χορηγεί υποτροφίες σε άπορους μαθητές, συντηρεί δύο σχολεία -ένα αρρένων και ένα θηλέων- αγοράζει βιβλία και δημιουργεί βιβλιοθήκες. Παράλληλα, ο Σύλλογος φροντίζει και για την ελληνική εκπαίδευση των περιχώρων της Βάρνας, όπως προκύπτει από τη πηγή.

Δ. Δίδακτρα μαθητών: Πρόκειται για τα ποσά που συγκεντρώνονται από το δικαίωμα εγγραφής των μαθητών και των μαθητριών στο σχολείο (5.000 γρόσια). Από τις εισφορές αυτές εξαιρούνται οι άποροι μαθητές και οι άπορες μαθήτριες.

Ε. Λαχεία: Πρόκειται για χρήματα που συγκεντρώνονται από την πώληση εργοχείρων που με ιδιαίτερη φροντίδα ετοιμάζουν οι μαθήτριες των Παρθεναγωγείων. Η κλήρωση του λαχείου γίνεται, συνήθως, σε επίσημη τελετή στο τέλος της σχολικής χρονιάς κατά τη διάρκεια των εξετάσεων του Παρθεναγωγείου. Το 1872 οι εισπράξεις από το λαχείο ανέρχονται σε 4.000 γρόσια.

Στ. Κοινωνικές εκδηλώσεις: Πρόκειται για χρήματα που συγκεντρώνονται υπέρ των σχολείων στο πλαίσιο διοργάνωσης θεατρικών και άλλων καλλιτεχνικών παραστάσεων. Το 1872 η ελληνική κοινότητα Βάρνας συγκεντρώνει το ποσό των 4.000 γροσίων από θεατρικές παραστάσεις.

Από όλα όσα αναφέρθηκαν γίνεται σαφές ότι:

α. Η εθνική και πολιτισμική ταυτότητα των Ελλήνων της Βάρνας στις αρχές της δεκαετίας του 1870 αναπτύσσεται και ενδυναμώνεται μέσα από τη συντήρηση των υπάρχοντων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων και την ίδρυση νέων. Η παρουσία του Μητροπολίτη Ιωακείμ καθώς, επίσης, η ίδρυση και λειτουργία του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου διαδραματίζουν, οπωσδήποτε, σημαντικότατο ρόλο στα εκπαιδευτικά πράγματα.

β. Βασική μέριμνα της ελληνικής κοινότητας Βάρνας, του Μητροπολίτη και του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου είναι η πρόσληψη κατάλληλου προσωπικού, η εύρυθμη λειτουργία ελληνικών σχολείων σε ιδιόκτητα οικήματα, ο εμπλουτισμός τους με βιβλιοθήκες και η παροχή οικονομικών ενισχύσεων στους οικονομικά ασθενέστερους μαθητές και μαθήτριες. Για την επίτευξη των στόχων αυτών συχνά ζητούν ενίσχυση από τον *Σύλλογο προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων*.

γ. Τα ελληνικά σχολεία της Βάρνας ακολουθούν το πρόγραμμα μαθημάτων των σχολείων του ελληνικού κράτους. Έτσι, οι άρρενες απόφοιτοι της Ελληνικής Σχολής Βάρνας έχουν τη δυνατότητα να συνεχίσουν τις σπουδές τους στη Β΄ τάξη του Γυμνασίου στο ελληνικό κράτος, αλλά και οι απόφοιτοι των Δημοτικών Σχολείων, οι οποίοι στην πλειονότητά τους είναι άποροι, δέχονται υψηλή -τηρουμένων των αναλογιών- εκπαίδευση. Στο γεγονός αυτό συμβάλλει ιδιαίτερα ο Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος με την ίδρυση και συντήρηση Δημοτικού Σχολείου και τη δωρεάν παροχή σχολικών βιβλίων στους άπορους μαθητές.

δ. Η εκπαίδευση των γυναικών στην ελληνική κοινότητα της Βάρνας, αν και ξεκινά σχεδόν μία δεκαετία αργότερα από ό,τι αυτή των αγοριών, αναπτύσσεται με γοργούς ρυθμούς και το 1872 η φοίτηση στο Α΄ Παρθεναγωγείο παρέχει, παράλληλα με τη γενική μόρφωση, και επαγγελματική κατεύθυνση στις απόφοιτες του σχολείου.

ε. Η ανέφελη συνεργασία του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου με τον Μητροπολίτη και τη δημογεροντία είναι ένας σημαντικός παράγοντας που οδηγεί στην ανάπτυξη της ελληνικής εκπαίδευσης στη Βάρνα κατά τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο. Η διχόνοια, αντίθετα, φέρνει άλλα αποτελέσματα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το κλείσιμο

του Διδασκαλείου Θεσσαλονίκης μετά από αντιπαλότητα της ελληνικής κοινότητας με τον διευθυντή του Χαρίσιο Παπαμάρκου⁴².

Basile Foukas - Ioannis Skourtis

L'éducation grecque à Varna et le rôle de l'association éducative locale (1872)

Résumé

Les années 1870 dénotent une ère très importante quant aux relations Greco-bulgares, c'est alors que débute la fondation de l'Exarchat de Bulgarie (1870) et clôt plus tard avec la fondation de l'état bulgare (1879). La population grecque de Bulgarie était alors concentrée en de provinces précises. Parmi elles nous retrouvons la province de Varna qui est rapidement devenue un centre culturel de l'hellénisme. D'après le contexte historique social et éducatif, dans notre étude nous présentons analysons et interprétons la situation de l'éducation grecque dans la ville de Varna et ses environs dans le début des années 1870. La présentation que nous en faisons est déduite de l'examen d'une source primaire inédite intitulée "Des actes et besoins éducatifs" qui se réfère aux enseignants, aux élèves scolarisés, aux écoles grecques ainsi qu'à leur programme de cours. Cette source précise, souligne notamment les lacunes repérées en l'éducation grecque offerte dans la région et en propose des remèdes, d'où le besoin de création de l'association éducative de Varna en 1872.

---

⁴² Βλ. ενδεικτικά Β. Φούκας, «"...Περί εθνικού Διδασκαλείου εν Θεσσαλονίκη...": Ίδρυση, λειτουργία, σπουδές και σπουδαστές του Διδασκαλείου Θεσσαλονίκης (1876-1889)», στο: *Θεσσαλονίκη, Επιστημονική Επετηρίδα του Κέντρου Ιστορίας Θεσσαλονίκης του Δήμου Θεσσαλονίκης*, τόμ. 7, Θεσσαλονίκη 2008, σ. 239-290.